

практичної конференції, Міжнародну науково-практичну конференцію «Інноваційні моделі розвитку туристичної інфраструктури України. Буковинське та світове старообрядництво: історія, культура, туризм» (2006 р.), Міжнародну науково-практичну конференцію «Іван Франко і Буковина» (2006 р.), Буковинську науково-практичну конференцію «Ми – українці, ми – українські» (2007 р.).

Музей долучався до проведення шести Міжнародних наукових семінарів “Черезовські читання” (з 1998 – до 2004 рр.), “Всеукраїнської науково-етнологічної конференції” (1998 р.), регулярних (з 1997 р.) Всеукраїнських історико-красознавчих конференцій “Буковина – мій рідний край”, щорічних студентських наукових конференцій та ін.

Таким чином, етнографічний музей Чернівецького національного університету став навчальним підрозділом для навчання студентів-істориків та етнологів і центром джерельних матеріалів для наукових пошуків студентів, магістрів, науковців.

Джерела та література: 1. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф.216 (Чернівецький університет К.к.Franz-Josephs-Universitat in Czernowitz); 2. Кожолянко Г., Кожолянко О., Мойсей А. Етнологічні експедиції та студентська етнографічна практика. Навчальний посібник. – Чернівці-Вижниця, 2010; 3. Кожолянко Г. Освітньо-виховна та наукова робота етнографічного музею Чернівецького державного університету (80-90-і рр.. ХХ ст.). – Народознавчі зошити. – Львів, 1997, с. 201-202; 4. Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. К., 2005; 5. Чернівецький університет 1875-1995. Сторінки історії. – Чернівці «Рута», 1995; 6. Kaindl R.F. Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen. – Wien, 1902.

УДК 903.2'15(=512.4)

Олена КОЖОЛЯНКО

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПОЛОВЕЦЬКОЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті автор розглядає окремі елементи матеріальної культури половців. На основі вивчення пам'яток половецького образотворчого мистецтва – кам'яних статуй, досліджено особливості костюма та прикрас кочівників. Простежено характерні риси житла та основних засобів пересування.

Ключові слова: половці, кам'яні статуї, кочівники південноруських степів, половецькі старожитності.

Елена КОЖОЛЯНКО

К ВОПРОСУ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПОЛОВЕЦКОЙ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассмотрены некоторые элементы материальной культуры половцев. На основе изучения памятников половецкого изобразительного искусства – каменных статуй, исследовано особенности костюма и

украшений кочевников. Прослежены характерные черты жилища и основных способов передвижения.

Ключевые слова: половцы, каменные статуи, кочевники южнорусских степей, половецкие старожитности.

Olena KOJOLIANKO

TO A QUESTION ABOUT THE FEATURES OF THE POLOVTSIAN MATERIAL CULTURE

The article considers some elements of material culture Polovtsian. Through the study monuments of Polovets art - stone statues, features investigated suit and the decorations of nomads. Traced to characteristic features of the dwelling and the main modes of transportation.

Keywords: Polovtsi, stone statues the nomads of South Russian steppes, Polovtsian antiquities.

Історія середньовічних кочівників – південних сусідів давньої Русі – одна з найважливіших тем в історії Східної Європи. Кочівники відігравали важливу роль в етногенезі і житті народів сусідніх з ними осілих держав Азії і Східної Європи. З усією історією кочівників тісно пов'язаний один з основних компонентів матеріальної культури – народний костюм. Костюм відображає соціальний стан людей, їхню господарсько-культурну діяльність, приналежність до тієї чи іншої етнічної групи. Важливим джерелом для вивчення одягу і прикрас кочівників є половецькі кам'яні статуї.

Якщо говорити про вивчення кам'яних статуй (які мають різну назву – кам'яні баби, боввани, балабани, мамаї, поганські боги), то варто зазначити, що тривалий час вони приписувалися найрізноманітнішим народам, які мешкали на території сучасної Південної Росії, – скіфам, гунам, готам, болгарам, слов'янам, фінам, уграм, татарам, ногайцям і навіть руським переселенцям. Проте варто виділити в цьому “етнічному безладі” статтю А.П. Піскарьова, яка вийшла друком більше ста років тому. Він радив майбутнім дослідникам зібрати про кам'яні статуї всі відомості з писемних джерел і дати детальний опис усіх баб, які збереглися. Сам він склав першу карту розповсюдження кам'яних статуй. А.С. Уваров першим спробував дати класифікацію кам'яних баб. Він виділив три основні типи: стелоподібні, стоячі, сидячі і напівсидячі. Велику роботу з вивчення кам'яних статуй Східної Європи зробила на початку нашого століття П.А. Уварова. За її ініціативою було проведено перепис усіх кам'яних баб, які знаходилися на той час в південних губерніях Росії. Ще в 1871 р. А.С.Уваров писав, що для вирішення питання про етнічну приналежність кам'яних баб варто було б розкопати кургани, на яких стоять статуї. Це ж саме пропонував у 1897 р. Н.Є. Бранденбург, вважаючи дослідження курганів єдиним джерелом для визначення етнічної приналежності баб.

Паралельно з дослідженням кам'яних баб європейських степів учені цікавилися середньоазійськими і сибірськими статуями. Велика бібліографія

про них зібрана в книгах і статтях А.Д. Грача [4], Л.Р.Кизласова [8; 9; 10], Я.А. Шера [21].

Справжнім переворотом у дослідженні стала велика стаття Л.А. Євтюхової “Кам’яні статуї Південного Сибіру і Монголії”, яка була опублікована в 1952 р. [5]. В ній, по-перше, подано висококваліфікований опис 92 статуй і, по-друге, зроблено археологічний аналіз зображених на статуях предметів озброєння і прикрас, що дозволило з точністю до століття датувати і самі статуї. Вперше кам’яні статуї стали важливим історичним джерелом.

Використовувати кам’яні статуї як історичне джерело спробувала С.А. Плетньова в своїй праці про пізніх кочовиків південноруських степів [17]. Основна увага в праці була приділена костюму статуй.

Значно більше зробив для розробки цієї теми Г.А.Федоров-Давидов [22]. Він запропонував типологію кам’яних статуй та речей, які були зображені на них, спробував прослідкувати еволюційний ряд статуй, а також, використовуючи дані попередніх дослідників, припустив райони розповсюдження статуй у степах.

У праці “Половецкие каменные изваяния” С.А. Плетньовою було вивчено 644 половецькі статуї. На її думку, це найнадійніше джерело, яке підлягає різноманітній обробці: типологія статуй, побудова еволюційної схеми, типологія і картографування окремих деталей костюмів та ознайомлення з половецьким одягом у цілому ґрунтуються на цьому матеріалі. Другим джерелом відомостей про кам’яні статуї в цій праці стали дослідження археологів і свідчення місцевих жителів.

Пам’ятки половецького образотворчого мистецтва – кам’яні статуї (баби) – є важливим елементом поховального звичаю половців. Звичай ставити в могилах чи над ними балабанів існував у багатьох тюркських народів, починаючи з VIII ст. [5, с. 157]. Але половецькі кам’яні статуї найбільш досконалі за ретельністю і художністю обробки. Природно, що замовляти зображення померлих родичів могли лише найзаможніші кочовики, тому статуї зображували завжди представників аристократичної верхівки половецького суспільства (знаних князів, баатурів і їхніх дружин). Ремісники каменерізи, які виготовляли статуї, втілювали в них ідеали воїнів і жінок [17, с. 207].

Кам’яні статуї, у великій кількості розкидані по широких степових європейських просторах, споруджені на високих курганах і майданах, на перехрестях степових шляхів і річок, давно привертала до себе увагу мандрівників і вчених.

Перші згадки про них ми знаходимо у Нізамі і Рубрука [6, с. 128]. Керуючись, напевне, розповідями своєї дружини – половчанки Афак, Нізамі створив у кінці XII ст. чудову поетичну картину поклоніння кипчаків (половців) ідолам [13, с. 8; 12, с. 136].

Значно детальніше писав про особливе шанування половцями статуй, споруджених на честь воїнів, Вільгельм Рубрук, який відвідав половців у середині XIII ст.: “Комани насипають великий курган над померлим і

встановлюють йому статую, спрямовану обличчям на схід з чашею в руці на рівні пупка...” [19, с. 102].

Обидва автори – сучасники половців (кипчаків, команів) – не сумніваються в тому, кому належали кам’яні статуї південноруських степів, хто їх споруджував і хто поклонявся їм.

Проїшли століття – і ім’я половців щезло зі сторінок історичних і географічних творів. Забувся народ, забулися його звичаї, залишилися в степу безмовні боввани.

Ще в XVII ст. тисячі кам’яних старожитностей стояли на давніх курганах і взагалі на всіляких підвищеннях, помітних здалеку ділянках степу (на вододілах, при злитті річок, на перехрестях шляхів). Як правило, статуї стояли по дві, а то і по п’ять-десять на кожному кургані. В період освоєння руськими степу кургани почали розорювати, а “кам’яних баб” стали масово знищувати чи, в кращому разі, звозити в селянські садиби для практичних потреб, а в поміщицькі – для прикрашання парків. Знищення було настільки активним, що російські вчені, збентежені цим, змогли наприкінці XIX ст. домогтися від уряду охорони цих чудових витворів степового мистецтва. В результаті цього із десятків тисяч статуй, які були встановлені колись на степові кургани, зараз збереглося не більше 1500 [16, с. 219].

Суперечки щодо походження і первинного значення слова болван велися між відомими тюркологами-лінгвістами. Деякі вважали, що воно походить від орхонно-тюркського *balbal*. Вважаючи, що це слово означає “статуя” чи “камінь із надписом”, інші дослідники категорично заперечували можливість називати кам’яні статуї *pahlaban*, аргументуючи це тим, що ні в одній тюркській мові це слово не означає статую, а в слов’янських запозиченнях значення слова *болван* протилежне слову *богатырь*. Ф.Є. Корш, заперечуючи це, писав, що статуї зображували героїв і тому їх називали *pahlaban* [18, с. 6]. Неправомірність тлумачення слова *balbal* – “статуя воїна” доведена Л.Р. Кизласовим [8; 9], тому, на думку С.А. Плетньової, пояснення Корша, який розглядав слово *pahlaban* не лише лінгвістично, але й історично, заслуговують повного визнання [18, с. 6].

Л.А. Євтюхова у роботі про кам’яні статуї писала, що в більшості випадків статуї ставилися не на могилах, а в спеціально споруджених кам’яних огорожах, які грали, вірогідно, роль жертвовників [5, с. 45]. В.А. Городцов, який спеціально розкопав 8 великих курганів з кам’яними бабами над ними, в 6 з них не знайшов ніяких слідів кочівницьких поховань, а в насипах двох інших виявив бідні впускні поховання, до яких статуї, які стояли на насипах, за визнанням самого автора, не могли мати ніякого відношення [15, с. 207].

Таким чином, кочовики південноруських степів, як і сибірські тюрки VIII ст., ставили свої пам’ятники окремо від могил померлих, яким вони були присвячені. Щоб статуя була помітною здалеку і привертала увагу, її ставили на великі кургани попередніх епох (звідси виникла версія, що кам’яні баби зроблені були скіфами чи у бронзову епоху).

Майже всі статуї “вбрані” в дорогий одяг, на них багато прикрас, зброї і речей особистого вжитку. Інтерпретація цих зображень на поверхні статуй не викликає особливих труднощів, тим більше, що значна частина цих предметів виявлена при половецьких похованнях.

У могилах померлих археологи знаходять велику кількість речей, пов’язаних з одягом, чи частин самого одягу. В кількох могилах відкриті залишки тканин, за якими можна судити не лише про те, з чого шили одяг, але й як його шили. Каптани кроїли довгі, до колін, але з короткими рукавами із візантійської парчевої тканини. Сорочки були з довгими рукавами, також майже до колін, шовкові чи полотняні. Чоботи типу ічігів доходили до колін, мали м’які підошви. Гудзики для одягу виготовляли із кісток (з однією чи двома дірочками всередині) або бронзи – дуті, у вигляді бубонців. Типи останніх дуже стійкі: вони штаповані з двох половин, з петлею зверху і прямим чи хрестоподібним прорізом. У ранніх могилах трапляються іноді литі, важкі, з багатим орнаментом бубонці, які мають аналоги в Танкеєвському могильнику, тобто датуються часом не пізніше X ст. [16, с. 217].

Зображення різних предметів на кам’яних бабах допомагає повніше зрозуміти матеріальну і духовну культуру половців, їх побут, вірування тощо. Коли б не ці статуї, ми нічого не знали, зокрема, про складний головний убір і зачіски половецьких жінок, крій одягу, вишивки на ньому й інше.

Всі стоячі фігури жінок – у довгих каптанах з полами, які розходилися, в спідницях, з-під яких видно заправлені у чоботи шаровари. Сидячі жіночі фігури зустрічаються рідко. Звичайно поли їхніх каптанів заправлялися в шаровари, хоча зустрічаються статуї і з незаправленими полами. В такому випадку вони відрізнялися від чоловічих статуй лише головним убором і наявністю грудей. Груди у всіх жіночих статуй оголені. Одяг багато прикрашений різними орнаментальними вставками. В дійсності він, напевне, прикрашався вишивкою [17, с.211]. Поли і рукави каптанів прикрашались різноманітними нашивками і мережками. Особлива увага приділялась нашивкам на рукавах. З матеріалів розкопок відомо, що нашивки робилися з дорогої візантійської тканини і, можливо, слугували якимись відзнаками, що свідчили про соціальний стан особи. В окремих випадках на жіночих статуях зверху каптана на плечах зображалась пелерина-накидка. Така пелерина є, наприклад, на статуї “мадонни” із Чорнухіно [20, с. 67].

На зап’ястках у жінок, як правило, були видні обшлагги, нерідко трохи випуклі і покриті косою насічкою. Можливо, що майстри зображували таким чином звичайні виті браслети, які нерідко знаходять і в кочівницьких могильниках XII ст. [14, таб.23,1; 23, с. 41]. Що стосується коміра, то у жінок ні разу не зустрічається комір у формі мисика, зате неодноразово траплялися статуї зі стоячим вшитим комірцем, який тісно охоплював шию, чи таким же комірцем-стійкою, який був розрізаний спереду. Круглі вирізні комірці дуже часто по краю орнаментовані зубчастим узором [18, с. 51].

Головні убори жінок досить складні, це навіть не головні убори, а дуже складні зачіски, складені з “капелюха”, волосся, стрічок, ланцюжків і кілець.

Основною частиною зачіски були “капелюхи”, які прикривали маківку і тім’я. Форми їх різняться різною висотою тулії, висотою і ступенем зігнутої полів.

Поверхня капелюха, особливо ребро полів у багато прикрашених статуях, покривалися орнаментом (зигзагами, насічками тощо). До першого підтипу належать капелюхи з прямими, майже горизонтальними спереду полями, до другого – з полями, опущеними на лоб, до третього – з різко виділеним, опущеним на лоб “козирком” [2, с.54-58].

До піднятих на потилиці полів “капелюха” часто прикріплювалася лопать (накидка), яка спускалася на спину. Лопаті з дорогої тканини прикріплювались до “капелюшка” декоративними застібками ромбічної, квадратної або трикутної форми [20, с. 66].

Лопать – частина головного убору – закріплена на потилиці до “капелюха” і прикриває спину до пояса чи нижче. Коси ж, закладені у футляр із тканини, обрамляють лопать з обох боків. І лопаті, і спеціальні футляри для кіс відомі багатьом кочовим народам [1, с.259].

Якщо на статуї зображувалися коси, які спускалися на спину, лопать робили значно меншою або вона зовсім була відсутня. Коси ніколи не зображувалися з насічками – напевне, їх носили заправленими у футлярі.

Наступним важливим елементом зачіски були “роги” – напівкола, які обрамляли обличчя статуї. Археологічні рештки подібних прикрас зустрічаються в багатьох кочівницьких могилах XI- XIII ст. Це легкі срібні напівкільця, нашиті на повстяні валики. Їх знаходять майже завжди біля скроней і лоба покійниць. Рубчастість валиків на статуях підтверджує те, що вони були складені з окремих частинок – поперечних напівкільць.

Високі “капелюхи” з “рогами” були найбільш святковими уборами жінок. “Роги” мали не лише декоративне, а й змістове значення. Вони були, очевидно, символом дівчини-нареченої. Таке припущення дозволяє етнографам зробити висновок, що у тюрк відбувалася весільна гра – перегони, в якій наречена ототожнювалася з вівцею, а наречений і його друзі – з вовками, які мали наздогнати дівчину.

Другий тип убору на головах статуй являє собою невеликий круглий і плоский капелюшок. Потилиця жінок прикривалася напівкруглим козирком, перехопленим стрічкою, яка сходиться на лобі. По щоках і вухах звисав ланцюжок.

Третім типом головних уборів є низькі плоскі “капелюхи”, які мають аналогії серед головних уборів сучасних кочових народів; це пов’язка із фати – приналежність похилої заміжньої жінки [3, с. 437].

Половецькі поховання, як правило, супроводжуються невеликою кількістю прикрас. До прикрас належать сережки, намиста, підвіски, гривни, браслети, каблучки.

Найбільш розповсюдженим типом сережок є прості незамкнені золоті, срібні чи бронзові кільця. Діаметр їх від 1,5 до 3 см. Крім них, широко були відомі в степу сережки-кільця з напускною шароподібною дутою бусиною з того ж матеріалу, що і кільце. І, нарешті, в багатих похованнях

траплялись срібні сережки чи крупні скроневі кільця з напущеною на них дутою біконічною нанизкою, іноді ускладненою дутими конічними шипами, і на всіх згинах прикрашених тонким крученим дротом. Сережки з круглою бусинкою мають аналоги в давньоруських старожитностях і датуються кінцем XI - XII ст., сережки ж з біконічною нанизкою – типово степові, кочівницькі, датуються вони за супровідним матеріалом XII - XIII ст. [16, с. 216].

Так, у вухах статуй зображуються кільчасті сережки – без підвісок, з біконічною підвіскою і з кістю.

Сережки, які зображувалися на статуях, С.А. Плетньова поділяє на сім типів: I тип – круглі, кільчасті. Це найбільш розповсюджений тип на статуях археологічних комплексів; II тип – кільчасті з напускною бусиною – також добре відомий в археологічних старожитностях кочовиків; III тип – кільчасті з біконічною, дутою крупною нанизкою. Вони зустрічаються при розкопках у комплексах XII - XIII ст. [23, с. 39]; IV тип – кільчасті, з 3-5 промінцями, які відходять донизу; V тип – краплеподібні чи петлеподібні. Аналогій в археологічному матеріалі обидва останні типи не мають. Можливо, вони виготовлялися із нетривкого матеріалу; VI тип – кільчасті, невеликі з довгою підвіскою, яка закінчувалася, очевидно, бусиною. Ці сережки нагадують характерні сережки салтовського типу [15, с. 137]; VII тип – шестилопастеві сережки, які мають прототипом руські колти XI - XIII ст. [18, с. 44].

Намиста – рідкісна знахідка в кочівницьких похованнях. Вони зустрічаються, звичайно, в невеликій кількості. Як правило, всі ці буси – біконічні сердолікові, круглі кришталеві, лимоноподібні, позолочені, циліндричні і круглі з непрозорого скла тощо, – типові і для руських синхронних поховань. Рідкість знахідок не дозволяє користуватися цим матеріалом для датування поховань. Оригінальною степовою прикрасою, яка трапляється в похованнях, є набори лазурних підвісок. Форми їх ромбічні і трикутні, датуються вони серединою XI - XII ст. [16, с. 216].

Шия статуй, як правило, обвішана наборами різноманітних прикрас: гривнами гладкими і крученими, з незімкненими кінцями, намистами із крупних бус і ромбічних підвісок, нарешті, стрічкою, покритою бляшками. На грудях статуй – квадратні, ромбічні, круглі бляхи-підвіски. Можливо, це були талісмани або коробочки-капторги для зберігання парфумерних приналежностей.

Намиста розділені за формою бусин чи підвісок, із яких вони складаються, на 6 типів: I тип – намисто з крупних однакових ромбічних чи неправильно ромбічних підвісок [11, с. 127-134]; II тип – намисто з підвісок різної форми: підтип 1 – із ромбічних чи прямокутних, 2 – із ромбічних і трикутних, 3 – із ромбічних і дворогих у вигляді хвоста ластівки; III тип – намисто з крупних квадратних бусин; IV тип – намисто із стрільчастих (ромбоподібних на стержні) підвісок; V тип – зі звичайних круглих бусин; VI тип – являє собою не звичайні намиста, які складаються з окремих бусин чи підвісок, а швидше “спектораль” – трохи зігнуту, зубчасту знизу прикрасу.

Гривни, знайдені в багатьох кочівницьких похованнях, належать до двох типів: крученого і псевдокрученого (і ті, й інші з петлями на кінцях). Вони мають аналогії в руських старожитностях XII ст. Те ж можна сказати і про браслети – кручені і псевдокручені з двох джгутів. Кінці таких браслетів на Русі закінчувалися петлеподібними потовщеннями зі вставками із чорного срібла, а у кочівницьких – вставки були із лазуриту [16, с. 217].

Гривни – найбільш розповсюджена прикраса половецьких жінок. Переважна більшість жіночих статуй і навіть кілька чоловічих зображені з гривнами. Всі вони належать до двох типів: I – із гладенького дроту, II – кручені із одного дроту чи з кількох дротин. Кінці гривен, звичайно, не зображувалися на статуях. Лише на одному екземплярі виразно видно, що вони петлекінцеві [23, с.37].

Крім скульптури, половці прекрасно володіли спорідненим з нею кісткорізним ремеслом. Вони покривали кістку пишним рослинно-геометричним і звіриним орнаментом, використовуючи часто оригінальний прийом врізання у кістку квадратів і трикутників, розташованих в різноманітних комбінаціях. Подібний орнамент використовували і каменерізи для прикрашення статуй.

Житла, засоби пересування, їжа кочовиків тісно пов'язані з їхнім способом виробництва.

Класичний опис кочівницького житла дав Плано Карпіні у середині XIII ст.: “Житла у них круглі, виготовлені на зразок намету із пруття і тонких палок. Нагорі всередині жител є кругле віконце, звідки потрапляє світло, а також для виходу диму, тому що всередині у них завжди розведений вогонь. Стіни та дахи покриті войлоком, двері зроблені також із войлока. Деякі житла великі, а деякі невеликі. Деякі швидко розбираються і чиняться та переносяться на в'ючних тваринах, інші не можуть розбиратися, але перевозяться на візках.”[7, с. 6-7].

Єдиним джерелом з вивчення половецьких кибиток є мініатюри Радзівіловського літопису, судячи з яких можна виділити три типи жител: вуликоподібні нерухомі, поставлені на землю; вуликоподібні рухомі – на візках та кибитки у вигляді навісу. Два перших типи описані П. Капліні. Третій тип половецьких жител, судячи з малюнків, зроблений із дощок. Це, напевне, нерухомі та тяжкі дерев'яні зимовища, які виникли у кочовиків під впливом слов'ян. На відміну від звичайних домів-кибиток чи юрт половці називали їх (від руськ.) – ізбами про що свідчить у “Половецькому словнику” слово “izba”.

Рухомі, тобто поставлені на візки, кибитки (чи вежи, як називає їх руський літописець) використовувалися кочовиками під час пересування по степу. Візки, якими користувалися половці, ставилися на два чи чотири колеса. І той, і інший вид візків зображено на радзівіловських мініатюрах. Крім того, в пізнішому за часом половецькому погребанні під час розкопок Д.І. Еварницьким були знайдені уламки двоколісного візка, діаметр колеса дорівнював 1,3 м. Тягловою силою для пересування веж слугували коні, верблюди та воли. Спосіб управління ними в татарський час описаний був

арабом Ібн-Батута в XIV ст.: "... той, який керує арбою, сідає верхи на одного з коней, на якому знаходиться сідло. У його руці кнут, який він використовує для погонки, та великий шест, яким він направляє коня, якщо той збивається зі шляху". Так керували візком та кіньми і половці. Руський художник-мініатюрист зобразив погонщика-половця з довгим кнутом в руці, який сидів на запряженому у візок коні.

Крім кибиточної їзди, переважна більшість кочовиків пересувалася по степу на конях та верблюдах. Як чоловіки, так і жінки були вправними вершниками. Більшість дослідників вважає, що жінки брали участь у битвах нарівні з чоловіками [17, с. 204], а Плано Карпіні відмічав, що "дівчата та жінки їздять верхи та вправно скачуть на конях як чоловіки" [7, с. 16].

Дуже важливим моментом при пересуванні по степу у кочовиків були переправи через річки. Вперше опис способу, яким користувалися середньовічні кочовики при переправах, зроблено Ібн-Фадланом на початку X ст.: "Люди витягли свої дорожні мішки, а вони зроблені із шкір верблюдів,... потім вони наповнили ці мішки одягом та домашніми речами і, коли вони наповнились, то на кожен з мішків сіла група у 4-6 чоловік. Вони взяли до рук деревинки із білої тополі та тримали їх як весла... А що стосується коней та верблюдів, то на них кричать, і вони переправляються вплав" [6, с. 163]. Плано Карпіні, доповнюючи Ібн-Фадлана, писав: "... цей корабель (тобто мішок з речами) вони прив'язують до хвоста коня та заставляють пливати уперед нарівні з конем людину". [7, с. 30]. Інших засобів для переправи у кочовиків, напевне, не було.

Отже, половецькі старожитності представляють для нас науковий інтерес тому, що на них зображено велику кількість предметів від костюма, прикрас, зброї і різного побутового інвентаря. Багато з деталей костюма і прикрас не були б відомі, якби не зображення їх на статуях, як наприклад, складні жіночі зачіски – "капелюхи", деталь жіночої зачіски – "роги". Залишки цих "рогів" дослідники знаходять іноді в могилах, але вони не були б зрозумілі без матеріалу, отриманого при вивченні старожитностей. Це повстяні валики з нашитими на них напівкруглими випуклими срібними пластинками. Покрій каптанів, комірців сорочок, фасон чобіт, ремені, які підтягали халяви, нагрудні ремені і бляхи, панцирі із довгих, очевидно металевих пластин, вишивки на одязі – про все це ми дізнаємося лише завдяки давнім скульпторам, які вміло і точно зображували їх на своїх витворах.

Під час своєї міграції кочівники контактували з представниками інших етнічних культур; вони переймали деякі звичаї та елементи матеріальної культури (вбрання, прикраси тощо). Ймовірно, що залишки цієї культури лишались у осілих племен. Тому не виключено, що елементи традиційного кочівницького одягу вдасться виявити і в етнографічних матеріалах в Україні.

Джерела та література: 1. Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов. – Фрунзе, 1962; 2. Арсланова Ф.Х., Чариков А.А. Каменные изваяния Верхнего Прииртышья. //Советская археология.

– 1974. – № 3; 3. Веселовский Н.И. Современное состояние вопроса о “каменных бабах” или “балабанах” // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. XXXII; 4. Грач А.Д. Древнетюркские изваяния Тувы. – М.: Наука, 1969; 5. Евтюхова Л.А. Каменные изваяния Южной Сибири и Монголии // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1952. – №24; 6. Ибн-Фадлан. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. / Статьи, переводы и комментарии А.П. Ковалевского. – Харьков, 1956; 7. Карпини П. Историю монголов. 8. Кызласов Л.Р. Рецензия на книгу А.Д. Грача “Древнетюркские изваяния Тувы”. // Советская археология. – 1964. – № 1; 9. Кызласов Л.Р. О назначении древнетюркских каменных изваяний, изображающих людей // Советская археология. – 1964. – №2; 10. Кызласов Л.Р. Рецензия на книгу А.Д. Грача “Древнетюркские изваяния Тувы” // Советская археология. – 1964. – № 1; 11. Макарова Т.И. Украшения и амулеты из лазурита у кочевников X – XI вв. – Л., 1962; 12. Низами Ганжеви. Пять поэм. Искандер-намэ / Перев. К. Липскерова. – М., 1968; 13. Низами Ганжеви. Хосров и Ширин. – М. – Л.: Изв. АН СССР. – 1948; 14. Плетнева С.А. Древности черных клобуков // Свод археологических источников. (Е 1-19). – М.: Наука, 1973; 15. Плетнева С.А. От кочевий к городам. – М.: Наука, 1967; 16. Плетнева С.А. Печенеги, торки, половцы. – В кн.: Степи Евразии в эпоху средневековья. – М., 1981; 17. Плетнева С.А. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях. // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1958. – № 62; 18. Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. (Е 4-2). – М.: Наука. – 1974; 19. Рубрук В. Путешествие в восточные страны П. Карпини и Рубрука. – М.: Наука, 1957; 20. Телегин Д.Я. Вартові тисячоліть. – К., 1991; 21. Шер Я.А. Каменные изваяния Семиречья. – М. – Л.: Наука, 1966; 22. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов: Археологические памятники. – М., 1966; 23. Федоров-Давыдов Г.А. Общественный строй Золотой орды. – М., 1973.

УДК 930.2 (498) «16» (=161.2)

Антоній МОЙСЕЙ, Аркадій МОЙСЕЙ

УКРАЇНЦІ В ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПАХ РУМУНІВ ТА МОЛДАВАН (2). ОДРУЖЕННЯ ТИМОША ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА РОКСАНДРИ¹ ЛУПУЛ У РУМУНСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ

У статті досліджується процес формування етнічних стереотипів українців шляхом аналізу творів румунських авторів (Г.Асаки, Н.Гане, К.Гане, М.Садовяну, Е.Богдан, О.Андріч), присвячених одруженню Тимоша Хмельницького з Роксандрою Лупул.

Ключові слова: українці, козаки, Молдавське князівство, етнічний стереотип.

Антоний МОЙСЕЙ, Аркадий МОЙСЕЙ

УКРАИНЦЫ В ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ СТЕРЕОТИПАХ РУМУН И МОЛДАВАН (2). БРАК ТИМОША ХМЕЛЬНИЦКОГО С РОКСАНДРОЙ ЛУПУЛ В РУМУНСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В статье исследуется процесс формирования этнических стереотипов украинцев через анализ произведений румынских авторов (Г.Асаки, Н.Гане,